

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**С Е Р І Я
«ІСТОРІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ»**

В И П У С К 57

ХАРКІВ
2020

Редакційна колегія:

С. В. Бережна – д-р філос. наук, проф., канд. іст. наук; Л. М. Плиско – канд. іст. наук, проф.;
А. В. Губа – д-р. пед. наук, проф.; О. М. Богдашина – д-р іст. наук, проф. (відп. ред.);
М. М. Кучемко – д-р іст. наук, проф.; М. М. Олійник – д-р іст. наук, проф.; Т. І. Пікалова –
канд. іст. наук, доц., М. А. Трубчанінов – канд. іст. наук., доц. (техніч. ред.).

*Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
Протокол № 8 від 20.12.2019 р.*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ №15543-4015ПР від 17.07.2009 р.
(перереєстрація від 07.10.2015 р., наказ МОН №1021)*

*Збірник внесено до наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук. Спеціальність ДАК: історичні науки.*

Засновник:

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

З 41 **Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» /** Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 57. – Харків: Колегіум, 2020. – 160 с.

У збірнику розглядаються актуальні проблеми історії України, всесвітньої історії, маловідомі питання з археології, історичного краєзнавства, історії науки і техніки, історіографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, а також подані матеріали, пов'язані з розвитком української освіти й науки.

Для науковців, працівників освіти і культури, студентів.

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2020

© Автори статей, 2020

З М І С Т

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

АРЗУМАНОВА Т. В.	ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БІКУЛЬТУРАЛІЗМУ УКРАЇНЦІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ЕТНІЧНОГО ПОРУБІЖЖЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	5
ВОРОНЯНСЬКИЙ О.В.	ЗЕМЕЛЬНІ КОМПІТЕТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 -1921 рр.	11
ДЬЯКОВА О. В., ТОПЧІЙ Д. С.	ФОРМУВАННЯ ЗАХІДНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ	17
МАРТИНОВА І. С.	«ОРГАНІЗОВАНА ДРУЖБА»: СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ З НІМЕЦЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ	23
ОЛЯНИЧ Л. В., ОЛЯНИЧ В. В.	СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ ДІТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У 1920-х РОКАХ	31
ПАВЛІЧЕНКО О.О.	ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П.СКОРОПАДСЬКОГО: АВСТРО-УГОРСЬКИЙ НАПРЯМОК	36
СОПЕЛЬНЯК А.С.	Я. Р. ДАШКЕВИЧ: ВИМУШЕНІ ЗМІНИ ЖИТТЄВОЇ СТРАТЕГІЇ ВИДАТНОГО СХОДОЗНАВЦЯ	42
СТЕШЕНКО Н. Л., БОРОДАЙ А. В.	НЕСТОР МАХНО ТА ЙОГО УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ НА ДОНБАСІ НАВЕСНІ 1919 р.	50
ЯКОВЕНКО Г. Г.	ДОМАШНІ УЧИТЕЛЬКИ ДУХОВНОГО СТАНУ	55
СКРИПЧУК Г.В.	РЕФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	62

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

КУНДЕНКО Я.М., БІЛОСТОЦЬКИЙ М.О.	ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	68
ТРУБЧАНИНОВ М. А.	РОЗВИТОК БОНДАРСТВА У СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ РОСІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК МОДЕРНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА КРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	75

ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

БЕЗЗУБЕНКО А.В.	ПОЛЬСЬКІ ЖІНКИ В ДІЯЛЬНОСТІ «ТРЕТЬОГО СЕКТОРУ»	84
ВОРОНИНА М. С.	КРИЗИС-МЕНЕДЖЕРКИ В РСДРП(б)	89
НІКОЛАЄНКО О. О.	ВІДЛУННЯ ПОЛЬСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ В УКРАЇНІ (ПОЛЬСЬКІ ЖІНОЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ДДНІПРЯНИЦІНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.)	95

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

ГОНЧАРОВА О. С. РЯБЧЕНКО О.Л.	ЛАТИШІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ ХАРКІВЩИНИ У 1920-ТІ – 1930-ТІ РОКИ	103
КАС'ЯНЕНКО Ю. О.	ПРИВАТНЕ ТА ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ІВАНІВСЬКОЇ ВІТКИ РОДУ КОВАЛЕВСЬКИХ У КІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.	109
ЛУЦЕНКО М. В.	СТАНОВІ ДВОРЯНСЬКІ УСТАНОВИ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.)	116

Місостов Т. Ю.	ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛТАВСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО МУЗЕЮ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	121
Солошенко О. М.	ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	126
Фомін М. В.	«УВАРОВСЬКИЙ» СКЛЕП-МАРТИРІЙ НА НЕКРОПОЛІ ХЕРСОНЕСА – ХЕРСОНА	131

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Богдашина О. М.	МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В. П. БУЗЕСКУЛА	137
Попович В. В.	ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: АКЦЕНТИ ТА ВІЗІЇ	143
РОМАНОВА С. С., РОМАНОВ А. О.	ДИТЯЧІ СПОГАДИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ПРИ ВИВЧЕННІ ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ХАРКІВЩИНІ	151

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Чувпило О. О.	АКАДЕМІК О. Й. ПРИЦАК – ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ОРІЄНТАЛІСТ СУЧАСНОСТІ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	157
----------------------	---	------------

Polonin, V. (1969) Dodruziv v NDR [To friends in the GDR]. *Vechirniy Kharkiv*, 28 sichnia.

Rikhter, I. (1968) 60 dnev u NDR [60 days in the GDR]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 8 veresnia.

Rikhter, I. (1968) Syttseva khustynka z Kharkova [Calico handkerchief from Kharkov]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 3 lystopada.

Ruslanova, E. (1981) Klubdruzej [Friendsclub]. *Krasnoe znamyu*, 12 fevralya.

Synyska, E. (1980) Shliakhamy druzhby (KhPI – Vyshcha tekhnichna shkola Mahdeburha) [Ways of friendship (KhPI – Higher Technical School of Magdeburg)]. *Vechirniy Kharkiv*, 18 zhovtnia.

Spivdruzhnist: NIIOKhIM – Khemian – Lahenbau (1979) [Commonwealth: NIIOCHIM – Hemian – Lagenbau]. *Vechirniy Kharkiv*, 28 veresnia.

U braterskomusoiuzi (rozpovid aiutaktyvisty Tovarystva druzhby NDR – SRSR) (1980) [In a fraternal union (activistsofthe GDR-USSR Friendship Societytell)]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 11 travnia.

CHtoby zeleneli berezy Treptov-parka. Stat'i, vospominaniya, ocherki (1969) Har'kov, Prapor. [To make the birches of Treptow Park green. Articles, memoirs, essays. Kharkov, Prapor]. 224 s.

УДК 94:[061.1:364.4-053.2](477)
DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.05

Олянич Л. В.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та соціально-економічних дисциплін ХГПА

Олянич В. В.

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри історії та соціально-економічних дисциплін ХГПА

СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У 1920-х РОКАХ

The article is devoted to the study of social causes of child homelessness in Ukraine in the 1920s. The authors analyze both the historical sources of contemporaries of the studied phenomenon, and the works of scientists who worked already during the independence of Ukraine. The homeless included children under the age of 18 who were in conditions that were dangerous to their life and physical development, orphans, children who lost contact with their parents, foundlings, as well as teenagers who have nothing to live with due to material insecurity. Many of them were considered homeless, although they were mostly homeless because they were in socially neglected families. During the 20s, the socio-economic sources of homelessness of children have changed. If in 1923 among the street children of workers made up 61%, peasants 23%, then in 1925/26 workers – 32%, peasants 50%, and in the late 20s natives of the village had 72% of the homeless contingent of children. In 1928 55% of street children turned out to be "fresh", that is, they joined their ranks during 1924-1928, so neither state bodies nor public associations managed to overcome this abnormal phenomenon of social development.

Keywords: child homelessness, Soviet period, NEP, social causes of homelessness, delinquent children, orphanages.

Постановка проблеми. Дитяча безпритульність, як загрозлива соціальна аномалія, вимагає ретельного та обґрунтованого застосування організаційно-правових, соціально-психологічних та матеріально-фінансових заходів з боку державних органів влади та широкої громадськості задля її подолання. У зв'язку з цим важливо вивчити соціальні причини безпритульності дітей, форми і рівень її поширення, та досвід її подолання.

Метою статті є розкриття соціальних факторів дитячої безпритульності, їх впливу

на якісний та кількісний склад безпритульних дітей в Україні 1920-х років.

Аналіз актуальних досліджень, особливо наукової літератури 1920-х рр. засвідчує той факт, що переважна більшість авторів намагалася показати соціальне походження дитячої безпритульності. Зокрема, О. Бем зазначав у 1924 р., що «...основним фактором дитячої безпритульності є фактор соціально-економічний» [Бем1924: 47]. Соціально-правовий аспект походження безпритульності дітей у 1920-х роках, висвітлений у 1924 р. В. І. Куфаєвим

[Куфаєв 1924], виокремлював проблему «безпритульних сиріт», тобто наслідок розпаду сімей (алкоголізм батьків, розлучення тощо). Соціальне походження так званого «трудного дитства», тобто з'ясування його причин, досліджував у 1920-х рр. соціолог та педагог А. Б. Залкінд [Залкінд 1925: 9]. Соціальне коріння дитячої безпритульності також досліджувалось у працях Е. Лівшиц [Лифшиц 1925], В. Дюшен [Дюшен 1927].

Сучасна історіографія, формування якої припадає на початок 1990-х рр., виявила неабияке зацікавлення проблемами історії боротьби з дитячою безпритульністю у 1920-х рр. Так, українська дослідниця І. І. Диптан, з'ясовувала діяльність надзвичайних державних органів по ліквідації безпритульності дітей в УСРР 1919–1932 рр. [Диптан 1991]. Дисертація Л. В. Тютюнник присвячена діяльності дослідних установ Наркомосу УСРР 1922–1937 рр. [Тютюнник 1992], але про безпритульність у ній чомусь не згадується, хоча функціонувала ціла система органів соціального виховання, спеціальні комісії. Робота Н. М. Носовець присвячена дослідженню системи трудового виховання А. С. Макаренка [Носовець 2003]. Історичністю вирізняється дисертація В. Є. Виноградової-Бондаренко, яка намагалася простежити особливості безпритульності 1920-х та 1990-х рр. в Україні, аналізуючи причини, форми існування, засоби її подолання [Виноградова-Бондаренко 2001]. Державна політика в галузі боротьби з соціальними аномаліями періоду непу – предмет дисертаційного дослідження І. В. Іщенко, котрий зараховує до них і дитячу безпритульність, яка набула тоді масового явища [Іщенко 2003].

Виклад основного матеріалу. З усього різноманіття термінів, що описують наявність дітей, що живуть на вулицях, слід визнати найоптимальнішим термін «дитяча безпритульність». По-перше, він виокремлює факт наявності та соціально-віковий аспект, позаяк існувала проблема «безпритульності дорослих», а з другого боку потрапив до нормативно-законодавчої бази. Так, в постанові ВУЦВКу та РНК УСРР від 23 листопада 1927 р. зазначалося про боротьбу з «дитячою безпритульністю», а також

було визначено три категорії безпритульних та установи, які встановлювали факт безпритульності. До першої належали особи віком до 18 років, які перебували в умовах, небезпечних для «...їхнього фізичного і громадсько-трудоного розвитку», до другої – круглі сироти, діти, що «...втратили зв'язок із батьками» та вилучені за рішенням суду з «...родини через злочинне або розпутне життя», підкидьки, до третьої – підлітки, які «...не мають з чого жити через матеріальну незабезпеченість осіб, зобов'язаних піклуватися ними» [Про заходи боротьби 1927: 247]. Вони вважалися безпритульними, хоча переважно були бездоглядними, бо перебували у соціально-занедбаних родинах.

Першу групу становили підлітки віком від 16 до 18 років, соціальним джерелом поповнення якої були «переростки» дитбудинків, а таких налічувалося 25% серед вихованців, та безробіття підлітків, яких за переписом міського населення 1923 р. було 300 тис. осіб [Борьба с безработицей 1927: 8–9]. Безпритульність дітей і безробіття безпритульних підлітків штовхали їх на шлях правопорушень. Соціальний склад «дітей-правопорушників», термін характерний для 1920-х рр., виявлений Е. Лівшиц у 1923 р., показує, що вихідці з робітничих сімей становили 61%, з селян – 23%, службовців – 6,3% [Лифшиц 1925: 28]. Серед правопорушників напівсироти становили 46%, а 40% мали обох батьків, 35% лише матір, батька – 11% [Лифшиц 1925: 31]. Статистичні дані стосувалися районів РСФРР, але простежується характерна тенденція: причиною правопорушень була безпритульність та бездоглядність дітей. В.І. Куфаєв, спираючись на соціологічні обстеження деяких категорій безпритульних у великих містах Росії на початку 20-х рр., дійшов висновку, що «...серед безпритульних сиріт і напівсироти є найбільш переконливим аргументом залежності розвитку дитячої безпритульності від зростаючого розпаду родини (незалежно від чого він відбувається)» [Куфаєв 1924: 120]. У 1923 р., за його підрахунками, лише через «первинні установи» було виявлено 70–80 тис. безпритульних [Куфаєв 1924: 121]. Вони зосереджувалися переважно в губернських містах, меншою мірою у повітових та сільських ра-

йонах, хоча село було активним джерелом поповнення лав дитячої безпритульності.

В Україні масову безпритульність дітей спричинив голод 1921–1923 рр. Кількість безпритульних дітей, за підрахунками сучасної української дослідниці В.Є. Виноградової-Бондаренко, становила тоді 1,5 млн. осіб, а соціально забезпечити вдалося лише 170 тис. на початку 1923 р. [Виноградова-Бондаренко 2001: 8]. Влітку 1922 р. Україна прийняла 80 тис. дітей з голодуючих районів РСФРР [Кульчицький 1993: 13]. Протягом першої половини 1920-х рр. обліком дитячої безпритульності займалася Комісія у справах неповнолітніх при НКО УСРР, а також безпосередньо установи соціального виховання – дитбудинки, колонії, інтернати, які приймали безпритульних. Офіційного перепису тоді не проводилося, тому що дитяча безпритульність виявилася динамічним соціальним явищем, відтак остаточної і вичерпної цифри досягнути було складно. Якщо у 1923 р. дитбудинки розмістили 118 тис. дітей, то у 1924 р. там було 82 тис., а протягом 1925/26 р. кількість вихованців зменшилася до 48 тис. осіб [Дюшен 1927:29–30]. Зменшення контингенту вихованців дитбудинків, на переконання В. Дюшен, відбулося завдяки «...поліпшенню загалом умов життя трудящих» в роки непу [Дюшен 1927:30]. На початку непу, тобто 1921–1923 рр., його соціально-економічні наслідки суспільство не відчуло, враховуючи голод та спад сільськогосподарського та особливо промислового виробництва. Наслідки воєн (першої світової та громадянської), безробіття, розпаду сім'ї, напливу дітей до міст із сільських районів – виявилися причиною масової безпритульності. За даними установ соцвиху у 1925/26 р. в 21 окрузі було зареєстровано понад 10 тис. безпритульних, з них 72% становили сільські діти, а 28% міські [Куфаєв 1924: 31]. В РСФРР, за підрахунками сучасних російських дослідників, внаслідок переведення шкіл на місцевий бюджет від 25% до 50% дітей виявилось поза школою, тому що навчальні заклади закривалися, відтак вони поповнювали лави безпритульних через бездоглядність [Болонский 2004: 22]. Мережа сільських шкіл була менш розвинутою, ніж міська.

На середину 1920-х рр. спостерігалось поступове збільшення питомої ваги сільських дітей серед дитячої безпритульності в УСРР. Соціальний тип безпритульних виявився тоді наступним: діти робітників становили 32,4%, селян – 49,5%, службовців – 8,7%, кустарів – 4,3%, інших – 5,1% [Куфаєв 1924: 31]. Основну масу безпритульних становили діти віком від 8 до 12 років (38,4%), від 12 до 15 (40,6%), старше 15 років – 15,4% [Куфаєв 1924: 31]. За матеріалами Одеського дитколектора, тобто розподільника безпритульних і дітей-правопорушників, у 1923–1924 рр. через нього пройшло 2703 безпритульних віком до 18 років, у 1925 р. – 535 дітей, а загалом дитустанови міста зареєстрували у 1923/24 р. близько 10 тис. безпритульних дітей, з них хлопчики становили 62,5%, дівчатка – 27,5% [Красуский 1926: 46]. Сироти сягали 71%, напівсироти – 26,3%, а дітей робітників було 46%, кустарів – 19%, селян – 17,8%, службовців – 14,4%, непманів – 3,3% [Красуский 1926: 45-46]. За національним складом вони розподілялися наступним чином: серед безпритульних росіяни становили 64,4%, євреї – 27,5%, українці – 8%, німці – 2,2% [Красуский 1926: 45-46]. Незначний відсоток українців серед безпритульних пояснюється значно меншою питомою вагою вихідців із селян (17,8%) порівняно з іншими регіонами. Сироти і напівсироти, а їх у 1926 р. в СРСР налічувалося від 2,7 млн до 4 млн осіб [Рябченко 1926: 36], які вимагали термінового соціального захисту, тобто втручання державних та громадських установ.

Статистичний облік безпритульних здійснювали підрозділи НКО УСРР, але безсистемно. Питання про необхідність їхнього обліку порушили у жовтні 1924 р. на Всеукраїнському з'їзді допдіту, однак практично його не вирішили, хоча відділ СПОНУ Наркомосу УСРР разом із ЦСУ УСРР розпочав у 1925/26 р. вибіркоче обстеження первинних дитустанов (приймників-розподільників, «нічліжок») в окремих округах [Владимирская 1926: 12]. 27 листопада 1926 р. керівники ЦКДД, ЦСУ, НКО УСРР, НКВС УСРР, оргбюро товариства «Друзі дітей» надіслали спільного «обіжника» «Про перепис безпритульних дітей», тобто звернули увагу на врахування

цього соціального явища при проведенні загального перепису населення. «Частина безпритульних, яка під час переведення перепису перебувала в стаціонарних дитустановах, нічліжках чи прийомниках, – наголошувалося у циркулярі державних та громадських організацій, – буде облікована за переписом стаціонарних дитустанів та нічліжок. Та значна частина безпритульних і в момент загального перепису перебуватиме поза дитустанами та нічліжками, в напівзруйнованих незакінчених будівлях, вокзалах, тощо.

Для можливого повного обліку цієї частини безпритульних необхідно наперед знати всі місця перебування безпритульних і перевести їх перепис по цих захоронках в ніч на 17 грудня за порядком перепису населення нічліжок» [Про перепис безпритульних 1926: 21]. Для здійснення перепису долучалися осередки «Друзі дітей». За тиждень до початку перепису населення 1926 р. НКО УСРР доручив місцевим органам освіти, у тому числі всеукраїнському відділу народної освіти на транспорті, підготувати 9 вагонів-теплушок та 4 прийомників-розподільників для вилучення безпритульних із залізниць [Про розміщення безпритульних 1926: 20]. Статистика дитячої безпритульності вирізнялася оперативністю даних, тобто їх фізичною наявністю в дитустановах, колоніях, комунах, ізоляторах тощо.

В листопаді 1924 р. Головоцвих НКО УСРР, враховуючи неврожай зернових за поточний рік, прогнозував збільшення безпритульності сільських дітей, відтак вимагав від осередків «Друзі дітей» активної роботи [Про заходи до ліквідації 1924: 106]. Так, протягом серпня 1923 – жовтня 1924 р. Харківська комісія допомоги дітям підбрала з вулиці 1785 дітей, з жовтня 1924 р. по жовтень 1925 р. – 1706 безпритульних, а загалом 4846, з них 3442 повернено до РСФРР [Работа Харьковской Комиссии 1926: 47]. За неповними даними в Україні перебувало близько 20 тис. дітей евакуйованих із Поволжжя [ЦДАВО України 1924:17].

Для більш повного обліку безпритульності дітей в СРСР була створена спеціальна комісія при РНК СРСР, яка виявила у 1926 р. 335 тис. безпритульних, з них в РСФРР 300 тис., в УСРР – 23 тис., в Білору-

сії – 5 тис., на Закавказзі – 6 тис. та в Туркестані близько 1 тис. дітей [Дробнис1926: 25]. Цифра для України станом на першу половину 1926 р. є неповною. Зазначимо, що 1 січня 1925 р. у 648 дитустановах України знаходилося 65,5 тис. безпритульних дітей, а з жовтня 1924 по березень 1925 р. лише з вулиць було підібрано понад 8 тис. безпритульних, хоча планували 4,4 тис. дітей [ЦДАВО України 1924: 9].

Всесоюзний перепис населення, проведений 17 грудня 1926 р., торкнувся і деяких категорій безпритульних дітей. Його було проведено в окружних містах. Зокрема, в Харкові окрстатбюро разом з товариством «Друзі дітей» провели перепис безпритульних дітей на залізницях, в гротах міського парку, внаслідок якого виявилось, що «...більшість дітей вулиці – вихідці із центральної Росії, хоча багато серед них і місцевих сиріт» [Всесоюзная перепись 1927: 4]. В Одесі перепис не було здійснено, тому що бракувало транспорту для забезпечення оперативної роботи регістраторів. «Вся робота з перепису безпритульних – повідомляли диткори з Миколаєва, – проведена силами членів осередків Друзів Дітей. Перепис проводився групами друзів дітей по 10-15 осіб. Перепис проводився у підвалах, на руїнах, у погребях. Переписано кілька сотень осіб» [Всесоюзная перепись 1927]. Його проводили також вночі, тому траплялися випадки опору з боку безпритульних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протягом 1920-х рр. змінилися соціально-економічні джерела походження безпритульності дітей. Якщо у 1923 р. серед безпритульних діти робітників становили 61%, селян 23%, то у 1925/26 р. робітників – 32%, селян 50%, а наприкінці 20-х рр. вихідці із села мали 72% безпритульного контингенту дітей. У 1928 р. 55% безпритульних дітей виявилися “свіжими”, тобто поповнили їх лави протягом 1924-1928 рр., відтак ні державним органам, ні громадським об’єднанням не вдалося подолати цього аномального явища суспільного розвитку. За віковими характеристиками безпритульні від 8 до 12 років становили 39%, від 12 до 15 років 41%, старше 15 років 16% їх загальної кількості. Масову безпритульність сільських дітей спричинили

голод 1921-1923 рр., недорід 1924 р., хлібозаготівлі з неврожайного 1928 р., розкуркулювання. Наявність вуличної безпритульності дітей, яка, за даними органів ГПУ, становила в Україні влітку 1928 р. від 7,5 тис. до 10 тис. дітей, спростовує тезу про те, що вона була майже подолана.

ЛІТЕРАТУРА

- Бем, О. (1924). Борьба с детской беспризорностью. Народное просвещение, 9–10, 47–49.
- Болонский, Л.В. (2004). Детская беспризорность в СССР периода нэпа: опыт ликвидации (на материалах Нижнего Поволжья). Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Саратов.
- (1927). Борьба с безработицей подростков. *Друг детей*, 3, 8–9.
- Виноградова-Бондаренко, В.Є. (2001). Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. XX століття. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук. Київ.
- Владимирская, Л. (1926). Об учете беспризорных. *Друг детей*, 3, 12.
- Всесоюзная перепись и беспризорные. (1927). *Друг детей*, 1, 4–5.
- Кульчицкий, С.В. (Ред.) (1993). *Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів*. Київ: Наукова думка.
- Диптан, И.И. (1991). Деятельность чрезвычайных государственных органов борьбы с детской беспризорностью в Украинской ССР (1919–1932 гг.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев.
- Дробнис, Я. (1926). Мероприятия по борьбе с детской беспризорностью. *Друг детей*, 4-5, 25–27.
- Дюшен, В. (1927). СПОН – Соціально-правова охорона неповнолітніх на 10-й Жовтень. *Радянська освіта*, 11, 29–33.
- Залкинд, А.Б. (1925). Выбитые из социальной колеи дети. *Путь просвещения*, 7-8, 7-40.
- Іщенко, І.В. (2003). Державна політика в сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України). Автореф. дис. на здобуття наук.

Подальшою перспективою є дослідження соціальних причин дитячої безпритульності в Україні у 1930-х роках, а також вплив на кількісний та якісний склад безпритульних дітей, а також на їх долі таких соціальних потрясінь як колективізація, індустріалізація та голодомор.

ступеню канд. ист. наук. Дніпропетровськ.

- Куфаев, В.И. (1924). Причины детской беспризорности. *Вестник просвещения*, 9, 118-134.
- Красуский, В. (1926). Немного цифр (По материалам Одесского детколлектора). *Друг детей*, 8-9, 45-46.
- Лифшиц, Е.С. (1925). *Социальные корни беспризорности*. Москва: Работник Просвещения.
- Носовець, Н.М. (2003) Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А. С. Макаренка. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук. Харків.
- Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР. Постанова ВУЦВК й РНК УСРР 23 листопада 1927 р. (1927). *ЗУ України*, 66.
- Про заходи до ліквідації дитячої безпритульності. Обіжно. (1924). *Бюлетень Наркомосвіти УСРР*, 3-4, 106.
- Про перепис безпритульних дітей, 27/XI–26 р., ч. 66387. (1926). *Бюлетень Наркомосвіти УСРР*, 17, 21.
- Про розміщення безпритульних дітей з транспорту по стаціонарних установах. (1926). *Бюлетень Наркомосвіти УСРР*, 17, 20.
- (1926). Работа Харьковской Комиссии Помдет. *Друг детей*, 2, 47-48.
- Рябенко, О. (1926). Борімося з безпритульністю. *Радянська освіта*, 5, 36-38.
- Тютюнник, Л.В. (1992). Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922–1937 гг.). Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук. Киев.
- (1924-1925). *Статистические сведения о работе детских домов, колоний и количестве детей в них по УСРР, 13 ноября 1924 – 1 марта 1925 г.* ЦДАВО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 7.

REFERENCES

- Bem, O. (1924). Borba s detskoj besprizornostyu [Fighting child homelessness]. *Narodnoe prosveschenie – Public education*, 9–10, 47–49 [in Russian].
- Bolonskiy, L.V. (2004). Detskaya besprizornost v SSSR perioda nepa: opit likvidatsii (na materialah Nizhnego Povolzhya) [Children's homelessness in the USSR during the NEP period: experience of liquidation (on the materials of the Lower Volga region)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Saratov [in Russian].
- (1927). Borba s bezrobotitsey podrostkov [Fighting adolescent unemployment]. *Drug detey*, 3, 8–9 [in Russian].
- Vynogradova-Bondarenko, V.Ye. (2001). Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20-kh rr. XX stolittia [Upbringing of homeless children in Ukraine in the 1920s]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Vladimirskaya, L. (1926). Ob uchete besprizornykh [About registration of homeless children]. *Drug detey – Friend of children*, 3, 12 [in Russian].
- (1927). Vsesoyuznaya perepis i besprizornyye [All-Union census and homeless]. *Drug detey – Friend of children*, 1, 4-5 [in Russian].
- Kulchytskyi, S.V. (Ed.) (1993). *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [The famine of 1921–1923 in Ukraine. Collection of documents and materials]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Diptan, I.I. (1991). Deyatel'nost chrezvyichaynykh gosudarstvennykh organov bor'by s detskoj besprizornost'yu v Ukrain'skoy SSR (1919–1932 gg.).

darstvennykh organov borby s detskoy besprizornostyu v Ukrainской SSR (1919–1932 gg.) [The activities of the emergency state bodies to combat homeless children in the Ukrainian SSR (1919-1932)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

Drobnis, Ya. (1926). Meropriyatiya po borbe s detskoy besprizornostyu [Measures to combat homeless children]. *Drug detey*, 4-5, 25–27 [in Russian].

Diushen, V. (1927). SPON – Sotsialno-pravova okhorona nepovnlitnikh na 10-y Zhovten [SLPM - Social and legal protection of minors on 10th October]. *Radianska osvita*, 11, 29–33 [in Ukrainian].

Zalkind, A.B. (1925). Vyibitye iz sotsialnoy kolei deti [Children out of their social rut]. *Put prosvescheniya – The path of enlightenment*, 7-8, 7-40 [in Russian].

Ishchenko, I.V. (2003). Derzhavna polityka v sferi borotby z sotsialnymy anomaliiamy periodu nepu (1921–1928 rr.): dosvid, protyrichchia, uroky (za materialamy Pivdnia Ukrainy) [State policy in the field of combating social anomalies of the NEP period (1921–1928): experience, contradictions, lessons (based on the materials of the South of Ukraine)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Kufaev, V.I. (1924). Prichyny detskoy besprizornosti [Reasons for child homelessness]. *Vestnik prosvescheniya – Bulletin of education*, 9, 118-134 [in Russian].

Krasuskiy, V. (1926). Nemnogo tsifr (Po materialam Odesskogo detkolektora) [A few numbers (Based on the materials of the Odessa children's collector)]. *Drug detey – Friend of children*, 8-9, 45-46 [in Russian].

Lifshits, E.S. (1925). *Sotsialnyie korni besprizornosti [The social roots of homelessness]*. Moscow: Rabotnik Prosvescheniya [in Russian].

Nosovets, N.M. (2003) Humanistychna spriamovanist systemy trudovoho vykhovannia molodi v pedahohichnii spadshchyni A. S. Makarenka [Humanistic orientation of the system of labor education of youth in the pedagogical heritage of A.S.Makarenko]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

Pro zakhody borotby z dytiachoiu bezpryutnistiu v USRR. Postanova VUTsVK y RNK USRR 23 lystopada

1927 r. [On measures to combat child homelessness in the USSR. Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the SNC of the USSR on November 23, 1927]. (1927). *ZU Ukrainy – Law of Ukraine*, 66 [in Ukrainian].

Pro zakhody do likvidatsii dytiachoi bezpryutnosti. Obizhno. [On measures to eliminate child homelessness. Carefully]. (1924). *Biuleten Narkomosvity USRR – Bulletin of the People's Commissariat of Education of the USSR*, 3-4, 106 [in Ukrainian].

Pro perepys bezpryutnykh ditei, 27/XI–26 r., ch. 66387. [On the census of homeless children, 27 / XI-26, part 66387.]. (1926). *Biuleten Narkomosvity USRR – Bulletin of the People's Commissariat of Education of the USSR*, 17, 21 [in Ukrainian].

Pro rozmishchennia bezpryutnykh ditei z transportu po stacionarnykh ustanovakh [On placement of homeless children in transport in inpatient facilities]. (1926). *Biuleten Narkomosvity USRR*, 17, 20 [in Ukrainian].

(1926) Rabota Harkovskoy Komissii Pomdet [The work of the Kharkov Commission for Helping Children]. *Drug detey – Friend of children*, 2, 47-48 [in Russian].

Riabchenko, O. (1926). Borimosia z bezpryutnistiu [We are fighting homelessness]. *Radianska osvita – Soviet education*, 5, 36-38 [in Ukrainian].

Tyutyunnik, L.V. (1992). Problemy i deyatelnosti opytynykh uchrezhdeniy Narkomprosa Ukrainy (1922–1937 gg.) [Problems of activity of experimental institutions of the People's Commissariat of Education of Ukraine (1922–1937)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

(1924-1925). *Statisticheskie svedeniya o rabote detskih domov, koloniy i kolichestve detey v nih po USRR, 13 noyabrya 1924 – 1 marta 1925 g. [Statistical information about the work of orphanages, colonies and the number of children in them in the Ukrainian SSR, November 13, 1924 – March 1, 1925]*. Tsentral'nyy Derzhavnyy Arkhiv Vyshchykh Orhaniv Vlady Ta Upravlinnya Ukrayiny. Fund 264, inventory 1, Case 7 [in Russian].

УДК 94(477) «19»

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.06

Павліченко О.О.

кандидат історичних наук, доцент ХУПС імені Івана Кожедуба

<https://orcid.org/0000-0001-8462-0212>

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П.СКОРОПАДСЬКОГО: АВСТРО-УГОРСЬКИЙ НАПРЯМОК

У статті проаналізовано діяльність В. К. Липинського на посаді посла Австро-Угорщини й розкрито його ставлення до збереження територіальної цілісності етнічних земель у складі Української Держави. Під час його діяльності постало питання про українську Галичину, на яку мали намір поширити свою владу польські політичні кола. Саме про це вони таємно домовились з австро-угорською стороною. Розуміючи, що така таємна дипломатія загрожує не тільки міжнародному авторитету молодій державі, але і її територіальній цілісності, В. К. Липинський запропонував до-